

שזור בתולדות העם

הנשיא זלמן שזר היה מוערך בכל קצות הקשת הפוליטית דווקא משום שלא נהג כפוליטיקאי. קשריו עם הרבי מלובביץ', הערכתו את ז'בוטינסקי וגם חייו האישיים נפרסים בביוגרפיה חדשה

בשני עולמות

זלמן שזר: ביוגרפיה

צבי יקותיאל

מאגנט, תשפ"ה, 303 עמ'

שניאור זלמן רובשוב, המוכר כזלמן שזר, ידוע בעיקר כנשיאה השלישי של מדינת ישראל. על אף התדמית ה'זלמנית' שדבקה בו בסוף ימיו, הוא היה איש תוסס ורב פעלים. עד שהגיע למעמד האזרח מספר אחת במדינה עבר שזר תחנות, תפקידים ותחומי עשייה מרובים. שזר היה סופר, משורר, עורך ומתרגם, ואף שימש עורך העיתון 'דבר' ומנהל הוצאת 'עם עובד'. הוא חקר את תולדות עם ישראל והתמחה בתולדות המשיחיות היהודית, התנועה השבתאית והכת הפרנקיסטית. שזר היה חבר הנהלת הסוכנות היהודית ואף עמד בראשה, היה ראש המחלקה לחינוך ולתרבות של ההסתדרות הציונית העולמית, ופעל להידוק הקשרים עם יהדות התפוצות ובעיקר עם יהדות ברית המועצות. הוא היה ממייסדי מפא"י ושימש מטעמה חבר בכנסת הראשונה ושר החינוך והתרבות הראשון, ולבסוף היה במשך שתי תקופות כהונה נשיא המדינה. מחבר הביוגרפיה הוא צבי יקותיאל – המנכ"ל המיתולוגי של מרכז זלמן שזר לחקר תולדות ההיסטוריה היהודית

במשך 38 שנה מ-1977 – ומסקרן לדעת מדוע הספר ראה אור בהוצאת מאגנט ולא, כמתבקש, בהוצאת מרכז זלמן שזר. הספר כתוב בשפה קולחת, באיזון ראוי בין הערכה וקרבה מתבקשת לאובייקטיביות ולביקורתיות אקדמית. ההנגשה לציבור הקוראים הרחב באה לידי ביטוי בין השאר בעובדה שהערות השוליים מופיעות בסוף הספר, ואינן פוגמות ברציפות הקריאה. הספר מחולק ל-34 פרקים, הסוקרים על פי סדר כרונולוגי פחות או יותר את התחנות השונות בחייו של שזר על פי תחומי העיסוק והעשייה השונים שלו. העובדה שכל אחד מהפרקים קצר למדי מסייעת לקוראים להתמודד עם ריבוי הפרטים שהוא חלק בלתי נפרד מביוגרפיה רצינית.

הרב יבוא אליו?

בדרך הטבע, אדם אשר חי לאורך 84 שנים מהסוערות שבתולדות העם היהודי, ומילא תפקידים משמעותיים בצמתים דרמטיים של תולדות העם, שזר את חייו הפרטיים בספרה הגדול של האומה. הביוגרפיה של שזר משמשת אפוא לא רק סיפור חייו של

היה בעל זיקה ייחודית הן לציונות
הסוציאליסטית והן לתנועת החסידות.
זלמן שזר בפתוחת יריד הסחר הבינלאומי
בתל אביב, 1970
צילום: מריץ כהן, לע"מ

בשונה מרוב בני דורו, ובעיקר מאלה שהיו חברים במפלגות הפועלים, זיקתו לעולם המסורתי והדתי נותרה חזקה כל ימיו

נותרה חזקה כל ימיו. הקרבה למסורת באה לידי ביטוי במיוחד בשנותיו האחרונות, כאשר בהיותו נשיא הקפיד לא לחלל שבת בפומבי, שמר על חגי ישראל ופעמים רבות התפלל בציבור.

כל חייו קיים שזר קשרים עם חסידות חב"ד, אך כששאלו אותו האם הוא חסיד חב"ד נהג להתחמק ולומר שהוא רואה את עצמו כנכד של חסיד חב"ד:

לפי המעשיות אפשר לחשוב שאני מהלך כל הימים בשטריימל וירמולקה, לבוש קפוטה וחגור אבנט. מצאו סנסציה והיא מתגלגלת ותופחת (עמ' 96).

אדם בודד אלא מהווה חרך הצצה מרתק אל עבר תקופה שלמה.

הכותרת שניתנה לספר היא 'בשני עולמות', ואישיותו של שזר אכן הכילה סתירות וניגודים המשמשים ציר שסביבו נבנית הסקירה של תולדות חייו. כרבים מבני דורו שורשיו היו נעוצים בעולם המסורתי, והוא פנה בגיל צעיר אל העולם החילוני על מסגרותיו ועולם הערכים שלו. הוא נולד ב-1889 למשפחה של חסידי חב"ד ולמד בחדר, אך כבר בנעורו הצטרף לתנועת פועלי ציון, רכש השכלה כללית ובהמשך גם השכלה אקדמית. בשונה מרוב בני דורו, ובעיקר מאלה שהיו חברים במפלגות הפועלים, זיקתו לעולם המסורתי והדתי

אמנם בשנותיו המאוחרות התהדקו קשריו עם מנהיג חב"ד הרבי מלובביץ', והוא נהג לפנות אל הרבי בהתייעצות ובבקשה לברכה לגבי עניינים ציבוריים ואישיים. קשריו עם הרבי אף עוררו סערה ציבורית כאשר ב-1966, בתקופת נשיאותו, הלך לפגוש את הרבי במעונו בעת ביקור רשמי בארצות הברית. רבים טענו אז כי הייתה בכך פגיעה במעמד הנשיאות, וכי מן הראוי היה שהרבי הוא זה שיעלה לרגל אל הנשיא. סיפור מעניין קשור במשפחתו של משה שרת. שתי אחיותיו – עדה ורבקה – שהו ב-1922 בווינה וביקשו להינשא בחתונה לא יהודית. עדה אכן התחתנה עם אליהו גולומב בחתונה אזרחית, אך על רבקה, שעמדה להינשא לדב הוז, הפעילה המשפחה לחץ כי תינשא בחתונה יהודית. משה שרת ניסה להשפיע עליה בטענה שאפילו חבריו הקרובים – טבנקין, רמז ויבניאלי – נישאו כדת משה וישראל, והוסיף:

איני מדבר על זלמן, ממנו אין להביא ראיה, כי הוא עומד עדיין כמוני, ואולי יותר ממני, בשתי רגליו על קרקע המסורת הישראלית (עמ' 103).

בני הזוג השתכנעו, ושזר היה מי שהדריך אותם בהליכים הקשורים לטקס הדתי וקישר בינם לבין הרב שערך את החופה. השניים הופתעו לטובה מהטקס הדתי ומהאוירה שאפפה אותו, והודו על כך בחום לשזר. באופן טבעי השפיעה זיקתו למסורת גם על התנהלותו הפוליטית ועל השקפותיו בעניינים ציבוריים, מה שעורר עליו לא פעם את כעסם של חבריו למפלגה. כך למשל ביקרו אותו על תפיסתו שהקמת מדינת ישראל היא אתחלתא דגאולה, ועל תמיכתו בגיור על פי ההלכה בפולמוס סביב השאלה מיהו יהודי. כאשר שימש בתפקיד שר החינוך הראשון נדחקה הצדה עמדתו באשר לצורך לאפשר לילדים במחנות העולים

ביקורו של הנשיא זלמן שזר אצל הרבי מלובביץ' בברוקלין גרר תגובות חריפות בישראל, 1966
ארכיון המדינה

יום את חוק לימוד חובה שנועד להבטיח כי כל ילד בישראל יהיה במסגרת חינוכית ללא עלות. זלמן שזר ממקור בקורס להכשרת מורים בנצרת, 1949
צילום: לע"מ

"לא כת הייתה השבתאות בשנות אביבה. לא יחידים פורצי גדר הרימו את דגלה ... מלב העם יצאו נושאים ומתוך תוכה של האומה ינקה"

נושאים ומתוך תוכה של האומה ינקה ... יוצרי התנועה בתקופה הקלסית, אלה שהתשוקה להיגאל מילאה את נפשם, היו עצם מעצמיו ובשר מבשרו של העם, ובמפח נפש ויגון קודר נרתעו לאחוריהם לקול צחוק השטן של המציאות (עמ' 71).

במאבק בין המחקר לעשייה הציבורית זכתה האחרונה. שזר אמנם ניסה לנצל את נסיעותיו הממושכות לאירופה גם לקידום מחקרו, אך בסופו של דבר נדחק המחקר הצדה, והוא לא זכה להשלים את עבודת הדוקטור שהחל לכתוב. בסוף ימיו זכה בתואר דוקטור לשם כבוד מטעם מוסדות אקדמיים אחדים בעולם, ובהם האוניברסיטה העברית. ב-1966, כשקיבל תואר כזה מטעם האוניברסיטה הפדרלית של ריו דה ז'נירו, נשא שזר הרצאה מלומדת על תפקידם של מגורשי ספרד שהגיעו לברזיל. למשמע ההרצאה הכריז עליו רקטור האוניברסיטה כעל דוקטור של ממש, ואף הזמין אותו לבוא וללמד בה, הצעה – שעל אף שכמובן לא נאמרה ברצינות – הייתה אולי בבחינת סגירת מעגל.

כאמור, שזר הביע עמדות יוצאות דופן ולעתים מורכבות בשאלות ציבוריות שונות. אלה חרגו מהקו המפלגתי של מפא"י, וגם בשל כך נדחק הצדה בשדה הפוליטי. הוא לא דגל בעמדת 'אף שעל' במקרה שיעלה

בחירה במסגרת חינוך דתית. המשבר שפרץ בעקבות טענות העולים על החינוך החילוני שנכפה עליהם הביא להתפטרותו של שזר מהתפקיד, על אף שהיו לו גם הישגים בולטים, והחשוב שבהם היה העברת חוק חינוך חנם לכל ילדי המדינה.

איש רוח בשדה הקרב הפוליטי

עזיבתו את משרד החינוך ממחישה היטב את העובדה ששזר לא קורץ מהחומר שממנו עשויים פוליטיקאים אמיתיים. למעשה, גם תפקיד הנשיא היה מוצא של כבוד לפוליטיקאי שנדחק מהזירה הפוליטית שבה עדיפות ציפורניים חדות על רוח נאצלה. שני עולמותיו של שזר התבטאו גם במתח שבין העולם הפוליטי לעולם המחקר והרוח. מגיל צעיר הוא התעניין בתולדות ישראל, ועניין זה דחף אותו לעשייה ציבורית לקידום מטרותיו של העם היהודי בהווה. נושא המשיחיות היהודית שבו התמחה נקשר בתודעתו להתחדשות היהודית בדורו. הוא לא ראה את השבתאות כמשיחיות שקר, אלא כתנועה ששיקפה את כיסופי הגאולה של היהודים בגלות, והייתה גם המבשרת של התנועה הציונית:

לא כת הייתה השבתאות בשנות אביבה. לא יחידים פורצי גדר הרימו את דגלה ולא נגד היהדות האופיציאלית יצאו תנועה עממית הייתה, מלב העם יצאו

שזר פעל לקידום הרעיון הציוני מגיל צעיר, ולאחר עלייתו הצטרף למפלגת אחדות העבודה. חברי הוועד הפועל של המפלגה, 1925. עומדים משמאל לימין ברל כצנלסון וזלמן שזר, יושבים יצחק בן-צבי ודוד בן-גוריון הארכיון לתולדות פתח תקוה ע"ש עודד ירקוני

הרביזיוניזם ושונא הפועלים ... גם זו שיטה – זאת השיטה שנהגו בה ברוסיה בנוגע לטרורצקי ... וכאילו לא הייתה חובתנו המוסרית כלפי התנועה שלנו, וכלפי האדם הזה אשר כבש לו עמדה בקרב הציבור העברי, כלפי עצם הופעתו ועצם יכולתו לעמוד נגדנו, לראות אותו בכל גבורותיו ועל כל כישלונותיו (עמ' 115).

אורות וצללים

למרות הביקורת שנמתחה עליו לא פעם בשדה הפוליטי, ואולי דווקא משום שמשלב מוקדם לא היווה איום פוליטי של ממש, היה שזר דמות אהובה ומוערכת. מיד עם פטירתו של הנשיא יצחק בן-צבי הציע לו ראש הממשלה דוד בן-גוריון למלא את מקומו. הוא טען כי תכונותיהם הדומות הופכות אותם מתאים לתפקיד, והתייחס לכך ששניהם עסקו בתולדות ישראל, ידעו לשמור על איזון בין עשייה ציבורית לעיסוק בחכמת ישראל וקיימו קשרים הדוקים עם הגולה. בן-גוריון הוסיף:

גם בן-צבי וגם אתה אין לכם שונאים בכל המפלגות, ולא יצאתם אף פעם מתחום המפלגה (עמ' 184).

על הפרק הסכם שלום אמיתי עם מדינות ערב השכנות, אך כן צידד בהתיישבות יהודית בשטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים. הוא עורר עליו זעם במפלגה כאשר עם חבריו למערכת 'דבר' ברל כצנלסון ומשה בילינסון קרא לתת חנינה לאברהם סטבסקי לאחר שהורשע ברצח חיים ארלוזורוב ונגזר עליו גזר דין מוות, אם כי לבסוף זוכה. פרשייה נוספת שבה עמדתו המורכבת עוררה עליו התנגדות מצד חברי מפלגתו התרחשה בעקבות פטירתו המוקדמת של היריב הפוליטי, הרוויזיוניסט זאב ז'בוטינסקי. שזר הרשה לעצמו לכתוב עליו דברי הספד:

ובהגיע זה עתה הבשורה המדהימה כי נדם לבו לעד, עלתה דמותו כולה, על כל זיו ראשיתה והסתערות נעוריו וקסם דברו הכובש ואומץ מלחמתו הגאה, ותובלט מאוד האבדה אשר לעם כולו (עמ' 114).

שזר קבל על כך שיריבי ז'בוטינסקי לא יכלו לשאת את היושר האינטלקטואלי הכרוך בראייה חיובית של מי שחשב אחרת מהם:

אמרו לי שגם נחוץ היה לכתוב – מת הפשיסט היהודי, מת מחולל

דווקא בשל היות שזר אדם נעים כל כך, חביב ואהוב על הבריות, קשה שלא להצר על הצללים המעיבים על הביוגרפיה שלו ביחסיו עם אשתו ועם בתו

סיפור חייו כולל גם פרקים אישיים מורכבים, ובהם קשרים רומנטיים מחוץ לנישואין. נשיא המדינה זלמן שזר ורעייתו רחל בקבלת פנים לכבוד נשיא קמרון במלון המלך דוד בירושלים, 1963
צילום: משה פרידן, לע"מ

אלא כזיכרון, כצל מעורפל, כשאיפה ערטילאית ללא ממשות (עמ' 90).

צל נוסף המעיב על דמותו של שזר קשור ביחסיו עם בתו היחידה, רודה, שנולדה עם תסמונת דאון. ההורים השקיעו הרבה מאמץ וכסף בטיפול בה, אך כאשר שזר הבין כי מצבה בלתי הפיך הוא התקשה לשמור אתה על קשר רצוף. עיקר הנטל נפל על כתפיה של רחל, מזה שהעצים את הקשיים הרגשיים שאֵתם התמודדה. הוא לא פרסם ברבים את מצבה של רודה, ועל אף שכשר חינוך פעל לקידום מצבם של ילדים עם צרכים מיוחדים, הוא נמנע מלהיראות עם בתו בציבור, עד כדי כך שאפילו לטקס הכתרתו לנשיא המדינה היא לא הגיעה, ואפילו לא נשמר לה חדר מגורים בבית הנשיא. צללים אלה מוסיפים מורכבות לדמותו של שזר, ויקותיאל מציגם בעדינות המתבקשת ואינו נופל לבור האידאליזציה האורב לפתחם של ביוגרפים. □

ד"ר ימימה חובב היסטוריונית וסופרת. מלמדת במכללת הרצוג ומחנכת בבית הספר פלך. בין ספריה הרומנים 'אורנים' ו'אי החירות', וספר הנוער 'חנות העתיקות ברחוב רמז – סודות ממואב'

דווקא בשל היות שזר אדם נעים כל כך, חביב ואהוב על הבריות, קשה שלא להצר על הצללים המעיבים על הביוגרפיה שלו, ודווקא בתחום הפרט, ביחסיו עם אשתו ועם בתו. שזר חיזר אחר רחל כצנלסון שנים ארוכות, ודווקא היא לא הייתה שלמה עם הקשר, וכאשר שזר היה בחו"ל הרחק ממנה קיימה קשרים הדוקים עם ברל כצנלסון שהיה קרוב משפחה רחוק שלה. לאחר שנישאו התהפך הגלגל, ושזר הוא שהיה בקשרים רומנטיים עם נשים אחרות. המוכרות שבהן היו המשוררת רחל בלובשטיין שטיב יחסיהם אינו ברור, וגולדה מאיר שעמה ניהל קשר רומנטי ארוך שנים. לרחל אשתו, שידעה על כך, הכאיב הרומן מאוד, מה גם שלעיתים קרובות הוא יצא לשליחויות ציבוריות והיה רחוק ממנה תקופות ממושכות. רחל הייתה בודדה גם כששזר היה בארץ:

בכל החלומות חוזרים אותם דברים: את זלמן אין להשיג. אליו אין דרך, אף כי אני אתו בעיר אחת ואינני יכולה למצוא את מעונו. אף פעם אין אנו איש ואשתו. תמיד חיה אני באימה של בדידות ... זלמן אינו מופיע בחלום כאדם חי